

Hoofdstuk 5 | De tijd van ontdekkers en hervormers [havo]

5.1 DE RENAISSANCE

BASISKENNIS EN VAARDIGHEDEN

1

Bijvoorbeeld:

- De middeleeuwen zagen de mens als slecht en zondig. Hij moest zich afwenden van de wereld en zich richten op God en het hiernamaals.
- De Italiaanse stedelijke elites genoten van de wereld, Gods schepping, maar vonden dat ze deze moesten vervolmaken. De mens moest zich niet afwenden van de natuur, maar haar perfectioneren.

2

- renaissance, vroegmoderne tijd en tijd van ontdekkers en hervormers
- *Bijvoorbeeld:* Daarmee werd de breuk met de middeleeuwen uitgedrukt. In de nieuwe, moderne tijd herleefde de grootheid van de oudheid.

3

Bijvoorbeeld:

Brunelleschi bestudeerde de oudheid door ruïnes op te graven. Hij volgde oudheid na met klassieke bouwvormen, zoals zuilen, ronde bogen en koepels. Hij overtrof de oudheid door het perspectief in schilderijen te berekenen.

4

Bijvoorbeeld:

- a Leonardo sneed in lijken.
- b Kunstenaars bestudeerden de natuur om deze zo perfect mogelijk af te beelden.

5

Bijvoorbeeld:

- a Dat ze de vrijheid en waardigheid van de mens belangrijk vonden.
- b Om de betekenis van die teksten te begrijpen.

6

Bijvoorbeeld:

- a wedergeboorte van het oorspronkelijke christendom
- b Veel van wat de kerk leerde, had niets met het zuivere christendom te maken. De Bijbel die de kerk gebruikte, zat vol fouten.

7

Bijvoorbeeld:

- a Bijbels onderwerp
- b perspectief

8

Bijvoorbeeld:

- Op het schilderij zien we het ideale lichaam van Venus afgebeeld. Dat past:
  - bij het veranderde mens- en wereldbeeld in de renaissance, waarin de mens streefde naar perfectie in de natuur en
  - bij de hernieuwde oriëntatie op de klassiek oudheid, omdat het gaat over een Grieks-Romeinse godin (Aphrodite/Venus).

EINDOPDRACHTEN

9

2, 1, 4, 5, 3

10

Bijvoorbeeld:

a (1) het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling:

- gebeurtenis: Botticelli beeldde de godin Venus af als een prachtig geschenk uit de hemel waarmee hij een nieuw mens en wereldbeeld liet zien.
- ontwikkeling: de verspreiding van de renaissance in Europa vanuit Italië
- verschijnsel: De Italiaanse stedelijke elites kregen een nieuw mens- en wereldbeeld, waarin ze zich niet van de wereld afwendden.
- handeling van een persoon: Leonardo sneed in lijken om wetenschappelijk vast te stellen hoe het menselijk lichaam in elkaar zat.
- gedachtegang van een persoon: In de renaissance geloofden mensen dat dat de mens Gods schepping moest vervolmaken.

(2) de hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke oudheid

- gebeurtenis: Botticelli schilderde *De geboorte van Venus*, de Romeinse godin van de liefde.
- ontwikkeling: de verspreiding van de renaissance in Europa vanuit Italië
- verschijnsel: Humanisten gingen op zoek naar verloren teksten uit de oudheid.
- handeling van een persoon: Brunelleschi ontwerp een kerkgebouw met klassieke bouwelementen.
- gedachtegang van een persoon: Erasmus vond dat het christelijk geloof gezuiverd moest worden door terug te keren naar de christelijke ideeën in de oudheid.

b Door mijn kennis van deze kenmerkende aspecten begrijp ik beter dat mijn huidige mens- en wereldbeeld en een deel van het onderwijs dat ik krijg, gebaseerd is op ideeën die afkomstig zijn van humanisten uit de tijd van de renaissance.

HERHALING

11

B, C

12

B, C

13

B, C

14

Bijvoorbeeld:

Michelangelo beeldde Maria en Jezus levensecht en met ideale vormen af, net als klassieke kunstenaars.

VERDIEPING

15

Bijvoorbeeld: In de Italiaanse steden was (vooral door de handel met het Midden-Oosten) een rijke en machtige elite van handelaren en bankiers ontstaan die wilde genieten van schoonheid en natuur. *Of:* In Italië waren veel overblijfselen te vinden van de klassieke oudheid.

16

a 'De nauwkeurig afgewogen verhoudingen van een tempel zijn te vergelijken met de verhoudingen van een 'goedgebouwd mensenlichaam'.'

b 'dat tussen de afzonderlijke ledematen verhoudingen bestaan op basis van een vastgestelde maateenheid die met de gestalte van het lichaam als geheel overeenstemmen'

c Juist, want door de tekening te maken probeerde Leonardo de tekst van Vitruvius te begrijpen.

17

Bijvoorbeeld:

a Agricola prees de talenten van de kunstenaar. Dat paste bij de renaissance, toen kunstenaars als bijzondere mensen werden gezien, en niet bij de middeleeuwen toen kunstenaars werden gezien als ambachtslieden.

b Deze tekst is dus van voor 1485 toen Agricola stierf. Deze ideeën van de renaissance bestonden dus al vóór 1500.

5.2 DE ONTDEKKINGSREIZEN

BASISKENNIS EN VAARDIGHEDEN

1 *Bijvoorbeeld:*

- a Ze wilden naar het land in Afrika waar het goud vandaan kwam.
- b Uit Indië kwam kostbare koopwaar, zoals specerijen. Portugezen zochten de zeeroute daar naartoe om te verdienen aan de directe handel in deze producten.

2

Bijvoorbeeld:

- a De Portugezen voeren naar het zuiden om Afrika heen. Vervolgens voeren ze over de Indische Oceaan naar noorden waar ze India bereikten.
- b Columbus was in opdracht van het Spaanse koningspaar de Atlantische Oceaan op gevaren naar het westen en had, dacht hij, Azië bereikt.
- c Vespucci verkende in Portugese dienst de kust van Brazilië. Hij was ervan overtuigd dat het gebied hoorde bij een tot dan toe onbekend continent en noemde het in zijn boeken 'de Nieuwe Wereld'.

3

Bijvoorbeeld:

- Ze namen langs de kusten kleine gebieden in bezit en bouwden er **factorijen** (handelsposten).
- Hiermee namen ze deel aan de eeuwenoude handel tussen de Aziatische kuststeden. Een deel van de rijke koopwaar ging naar Europa.

4

- a goud, ivoor en zwarte slaven
- b Daar verbouwden ze suikerriet op plantages met indiaanse en Afrikaanse slaven.

5

Bijvoorbeeld:

- a 1 Met hun eenvoudige wapens hadden indianen weinig verweer tegen de Spanjaarden met zwaarden en kanonnen. 2 Indianen kenden geen grote dieren en waren daardoor doodsbang voor de paarden van de Spanjaarden. 3 De Spanjaarden werden geholpen door volken die door de Azteken en Inca's werden onderdrukt. 4 De indianen waren niet bestand waren tegen ziekten die de Europeanen per ongeluk meenamen.
- b 1 Spanjaarden gingen heersen over grote gebieden in Midden- en Zuid-Amerika om er aan te verdienen. 2 Er kwam een grote migratie op gang van Spaanse mannen naar deze koloniën. 3 Er ontstond een etnisch gemengde bevolking.

6

Bijvoorbeeld:

Door de Europese overzeese expansie hebben EU-lidstaten nog steeds overzeese gebieden op andere continenten, zoals Afrika en Amerika.

7

Bijvoorbeeld:

De prent laat slaven en de verschillende soorten werk op de plantage zien. De prent laat niet zien hoe zwaar het werk was en hoe de slaven werden behandeld.

EINDOPDRACHTEN

8

2, 3, 1, 6, 4, 5

9

Bijvoorbeeld:

a - gebeurtenis: Portugezen bereiken Indonesië, een mijlpaal in de begintijd van de Europese overzeese expansie.

- ontwikkeling: de ontdekkingsreizen zijn een onderdeel van het begin van de Europese overzeese expansie.

- verschijnsel: Spanje en Portugal werden moederlanden die gingen heersen over koloniën om eraan te verdienen.

- handeling van een persoon: De Nieuwe Wereld, waar Europese overzeese expansie plaatsvond, werd Amerika genoemd.

- gedachtegang van een persoon: Het begin van de Europese overzeese expansie was gericht op Oost-Azië en daarom dacht Columbus dat hij dat doel had bereikt.

b *Bijvoorbeeld:* Door mijn kennis van dit kenmerkend aspect begrijp ik beter waardoor het christendom verspreid is in Amerika, in Zuid-Amerika Spaans en Portugees wordt gesproken en Afrikanen in (Zuid)-Amerika terecht zijn gekomen.

HERHALING

10

A, B, D

11

A

12

B, C

13

Bijvoorbeeld:

Op het Japanse kamerscherm is te zien hoe (omstreeks 1600) Portugezen met een schip in Japan arriveren. Bij hun ontdekkingsstochten overzee bereikten de Portugezen ook Japan. Daar stichtten zij factorijen en waren zij een poos de enige Europeanen die er handeldreven.

VERDIEPING

14

Bijvoorbeeld:

Op de afbeelding is te zien dat (1) indianen eenvoudige wapens hadden terwijl Spanjaarden zwaarden, kanonnen en paarden hadden. (2) Indianen kenden geen grote dieren en waren daardoor doodsbang voor de paarden.

15

Bijvoorbeeld:

a De aankomst wordt voorgesteld als een Europese heldendaad die centraal staat en een groot deel van het beeld vult, terwijl de indianen onderdanig aan de kant staan.

b - De reis van Columbus was representatief omdat hij een zeeroute wilde vinden naar Indië.

- De reis van Columbus was niet representatief omdat hij niet naar Azië reisde.

16

Bijvoorbeeld:

- a Motieven: geld verdienen aan plantages (bron 5) en christendom verspreiden (bron 6)
- b Gevolgen: slavernij (bron 5), Europese bouwwerken buiten Europa (bron 6) en etnische vermenging en slavenhandel door Europeanen (bron 7)

17

Bijvoorbeeld:

- a Ontdekkingsreizen zijn avontuurlijk. Onverwachte tegenslagen zullen omstreeks 1500 wel meer ontdekkingsreizigers hebben gehad. Maar wat Pigafetti meemaakte, zal niet bij alle reizen zijn gebeurd.
- b De betrouwbaarheid van het verslag zou je kunnen toetsen met eventuele andere berichten over de reis en met bronnen die mededelingen doen over de betrouwbaarheid van de auteur.

18

- a samenleving van jager-verzamelaars, landbouwsamenleving, landbouwstedelijke samenlevingen
- b Een landbouwstedelijke samenleving, herkenbaar aan de omvang van de stad en de grote gebouwen.
- c Engelsen, Fransen, Nederlanders, Denen
- d *Bijvoorbeeld:* Spanje heerste vanaf 1492 over veel gebied en was rijk door zijn koloniën.

5.3 DE REFORMATIE

1

Bijvoorbeeld:

a Geestelijken leidden een leven dat in strijd was met de ideeën die de kerk zelf verkondigde. Ze hielden van wereldse zaken als geld, macht, eten, drank en seks.

Sommigen hielden zich niet aan het celibaat.

b De kerk leerde dat de mens in de hemel kon komen als hij goed leefde en gehoorzaamde aan de kerk. Geestelijken konden voor de leken bemiddelen bij God. Volgens Luther was daar niets van waar. Alleen een oprecht geloof in God, gebaseerd op de Bijbel, kon de zondige mens redden.

2

a Een kwijtschelding van zonden, waardoor mensen sneller in de hemel kwamen.

b Luther schreef in 1517 een brief met 95 stellingen, waarin hij onder meer het geloof in aflaten aanviel.

c de protestantse Reformatie of Hervorming, waardoor het christendom in West-Europa uiteenviel in de katholieke kerk en de protestantse kerken

3

Bijvoorbeeld:

a Karel V gaf Luther nog een kans berouw te tonen en zijn kritiek in te trekken.

b - 1 Hij werd vogelvrij verklaard. 2 Hij kreeg asiel van de keurvorst van Saksen.

- In Duitsland ontstond de lutherse kerk, zonder celibaat, heiligenverering, kloosters, geestelijken en andere zaken die niet op de Bijbel waren gebaseerd.

- In Europa ontstond grotere godsdienstige verdeeldheid met meerdere hervormde kerken, zoals lutherse en calvinistische.

4

Bijvoorbeeld:

a - Volgens Calvijn hadden mensen zelf geen invloed op of ze naar de hemel gingen, terwijl Luther stelde dat mensen met een goed geloof hun kansen vergrootten om naar de hemel te gaan.

- Volgens Luther moesten onderdanen de overheid gehoorzamen. Volgens Calvijn mocht het volk onder leiding van hoge edelen en andere bestuurders in opstand komen als een vorst 'een valse godsdienst' oplegde.

c Frankrijk, Schotland, Nederland

5

Bijvoorbeeld:

- In het Duitse rijk werd afgesproken dat elke Duitse vorst zelf mocht bepalen of zijn land katholiek of luthers werd (Godsdienstvrede van Augsburg, 1555).

- In Frankrijk kwam een stonnd dat Frankrijk een katholiek land was, maar dat de hugenoten (calvinisten) ook rechten hadden (Edict van Nantes, 1598).

6

Bijvoorbeeld:

a In Engeland brak koning Hendrik VIII in 1534 met de paus en liet zich door het door het parlement benoemen tot hoofd van de anglicaanse kerk. In 1563 liet koningin Elizabeth I de leer van deze Engelse staatskerk vastleggen.

b - Continuïteit: Het Britse staatshoofd is nog steeds Hoogste Bestuurder van de anglicaanse kerk en Verdediger van het Geloof.

- Verandering: Tegenwoordig gaat minder dan twee procent van de Engelsen op zondag naar de anglicaanse kerk.

EINDOPDRACHTEN

7

5, 6, 4, 1, 2, 3

8

Bijvoorbeeld:

- gebeurtenis: In 1517 schreef Luther een brief met 95 stellingen wat gezien wordt als begin van de protestantse Reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had.

- ontwikkeling: In Frankrijk, Schotland en de Nederlanden kreeg het calvinisme aanhang, wat een onderdeel was van de splitsing van de christelijke kerk in West-Europa.

- verschijnsel: In verschillende ontstonden oorlogen tussen katholieken en protestanten wat een gevolg was van de splitsing van de christelijke kerk in West-Europa.

- handeling van een persoon: Luther vertaalde Erasmus' Griekse versie van het Oude Testament in de Duitse volkstaal wat paste bij meningsverschil bij de protestantse Reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had.

- gedachtegang van een persoon: Volgens protestanten bepaalde God wie in de hemel komt, wat paste bij meningsverschil bij de protestantse Reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had.

b *Bijvoorbeeld:* Door mijn kennis van dit kenmerkend aspect begrijp ik beter waardoor er verschillende kerken zijn en wat de verschillen ertussen zijn.

HERHALING

9

A

10

A, C

11

D, E

12

Bijvoorbeeld:

De anglicaanse kerk was een protestantse kerk waarvan koningin Elisabeth I de leer liet vastleggen.

VERDIEPING

13

Bijvoorbeeld:

a Erasmus schreef dat hoge geestelijken de levenswijze van vorsten evenaren. Het schilderij is daar een goed voorbeeld van.

14

Bijvoorbeeld:

- De prent leverde kritiek op de aflaten. Hiermee verspreidden protestanten antikatholieke ideeën.

- De Verordening verbood protestantse teksten en het lezen van de Bijbel. Hiermee verspreidde de katholieke Karel V zijn antiprotestantse ideeën.

15

Bijvoorbeeld:

- Lagere overheidspersonen mogen in opstand komen tegen hun koning als deze zijn volk onderdrukt.
- God heeft vorsten de plicht opgelegd om hun volk te beschermen.

5.4 DE NEDERLANDSE OPSTAND

BASISKENNIS EN VAARDIGHEDEN

1

Bijvoorbeeld:

a De Nederlanden hadden één landsheer (vorst), maar vormden verder geen eenheid. De landsheer was in elk gewest apart hertog of graaf en benoemde er vaak een plaatsvervanger: de stadhouder. Alle gewesten hadden eigen wetten en privileges en een eigen bestuur, de Staten. Ook de steden bestuurden zichzelf.

b Karel V (1) versterkte het centrale bestuur in Brussel en (2) vervolgde de protestanten met eigen rechtbanken.

c Filips (1) ging door met de centralisatiepolitie, (2) trad harder op tegen het protestantisme, (3) vroeg voor een oorlog tegen Frankrijk hoge belastingen en (4) benoemde op hoge posities vertrouwelingen van buiten de Nederlanden.

2

5, 1, 4, 3, 2, 6, 7

3

Bijvoorbeeld:

a calvinistische opstandelingen in de Nederlanden tegen Filips II

b Zij namen in 1572 het stadje Den Briel in waarna de meeste steden in Holland en Zeeland zich overgaven en zich verklaarden 'voor de prins'.

b Alva liet 700 verdedigers doodschieten in Haarlem. De geuzen hingen negentien katholieke geestelijken uit Gorinchem op.

c Bij Alkmaar en Leiden werden de Spaanse troepen verdreven.

d militair en politiek bondgenootschap van een groot deel van de Nederlanden tegen Spanje (1579)

4

Bijvoorbeeld:

a Ze besloten Filips niet meer als vorst te erkennen.

b Filips had Oranje vogelvrij verklaard.

c Ze besloten om zelf de **soeverein** van hun gewesten te worden en vormden de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

d 1648

5

Bijvoorbeeld:

Volgens dit schilderij was de verhouding tussen Filips en Oranje in 1559 al gespannen. Dit past goed bij het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van de Nederlandse staat.

6

Bijvoorbeeld:

a politiek-bestuurlijke (centralisatie), religieuze (kettervervolgingen) en economische (belastingen)

b Het gaat om godsdienstige en economische oorzaken. De landvoogdes meldde dat het volk oproerig dreigt te worden 'ten dele vanwege de godsdienst, ten dele ook om te roven en de rijken te plunderen' vanwege 'verarming van het volk' door 'stilstand van de handel'.

c Ja, er kwam een volksoproer dat onder andere geïnspireerd was door de godsdienst: de Beeldenstorm.

EINDOPDRACHTEN

7

a

5, 4, 2, 3, 1, 6

b

2, 1, 3, 4, 6, 5

8

Bijvoorbeeld:

a - gebeurtenis: Willem van Oranje viel met zijn leger Alva aan wat gezien wordt als begin van de Opstand die resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

- ontwikkeling: Filips II trad harder op tegen het protestantisme dan Karel V, wat bijdroeg aan het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

- verschijnsel: Het meedogenloos optreden van Alva en de geuzen was onderdeel van het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

- handeling van een persoon: De ondertekening van het Plakkaat van Verlatinge was een keerpunt in het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

- gedachtegang van een persoon: Filips II vond dat de bestuurders in de Nederlanden te slap optraden, wat bijdroeg aan het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

b Door mijn kennis van dit kenmerkend aspect begrijp ik beter hoe Nederland en België zijn ontstaan.

HERHALING

9

A, C

10

B, C

11

B

12

Bijvoorbeeld:

Deze veldslag tussen een Nederlands en een Spaans leger was onderdeel van het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van de Nederlandse staat.

VERDIEPING

13

Bijvoorbeeld:

Ze zijn representatief want de moordpartijen op beide afbeeldingen zijn goed voorbeelden wreedheden die beide partijen begingen.

14

Bijvoorbeeld:

a Het optreden van Alva is slecht voor de Nederlanden en dat van Oranje is goed.

- b Oranje is voor godsdienstvrijheid wat gunstig is voor gewetensrust en voorspoed (welvaart).
- c Oranje is de opstand begonnen en heeft daarmee de tweedracht in de Nederlanden vergroot.

EXAMENTRAINING OVER DE TIJD VAN ONTDEKKERS EN HERVORMERS

1

Bijvoorbeeld:

- Op zoek naar een westelijke route naar Indië ontdekte Columbus onbedoeld Amerika, waarna Europeanen hun activiteiten in dit continent uitbreidden.
- 1 verspreiding van het christendom: plaatsen van een kruis
- 2 hebzucht: indianen met kralen en dergelijke

2

Bijvoorbeeld:

- Europeanen hadden per ongeluk besmettelijke ziekten meegenomen, waartegen indianen niet bestand waren.
- Door de sterfte van veel indianen konden ze zich niet goed verdedigen tegen de Spanjaarden, die hen onderwierpen.

3

Bijvoorbeeld:

- De Spaanse priester verdedigde zijn landgenoten niet, integendeel.
- De schrijver stelde de indianen voor als goedaardige mensen en zijn Spaanse landgenoten als zeer wreed. Dat is overdreven eenzijdig.

4

Bijvoorbeeld:

- a In Azië stichtten Portugezen kleine nederzettingen voor de handel met de plaatselijke bevolking. In Amerika veroverden Spanjaarden en Portugezen grote gebieden, waar ze zich vestigden.
- b In Azië waren grote en sterke rijken. In Amerika konden rijken gemakkelijk worden veroverd, terwijl een groot deel van de bevolking stierf.

5

Bijvoorbeeld:

- het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling
- Leonardo sneed in lijken, onderzocht ze en tekende het menselijk lichaam van binnen.

6

a Karel V

Bijvoorbeeld:

- b Deze gaf Luther nog een kans op de rijksdag berouw te tonen voor zijn brief met 95 stellingen.
- c - 1 Hij werd vogelvrij verklaard. 2 Hij kreeg asiel van de keurvorst van Saksen.
- d - De splitsing van de kerk. In Duitsland ontstond de lutherse kerk.
- In Europa ontstond grotere godsdienstige verdeeldheid met verschillende protestantse kerken.

7

Bijvoorbeeld:

- a Bijbels onderwerp
- b perspectief en gebouwen met klassieke elementen

8

Bijvoorbeeld:

- Bron 25 gaat over misstanden in de kerk waaraan veel mensen zich ergerden. Luther vertolkte deze kritiek in zijn brief in 1517, wat de Reformatie tot gevolg had.

- Door de publicatie van zijn gedrukte teksten (bron 26) kreeg Luther veel aanhang. Hij riep de Duitse vorsten op de kerk in hun gebied te hervormen en een aantal deed dat, waardoor de kerk splitste.

9

Bijvoorbeeld:

- De tekenaar wilde duidelijk maken dat landvoogdes Margaretha van Parma (links), kardinaal Granvelle, de hertog van Alva (rechts) en diens zoon Nederlanders onderdrukken in dienst van de paus en koning Filips II.
- Wie werden in de (noordelijke) Nederlanden gezien als belangrijkste vijanden in de Opstand tegen het Spaanse gezag?

EXAMENTRAINING OVER MEERDERE TIJDVAKKEN

10

Bijvoorbeeld:

- (1) Bron 28 heeft nauwelijks perspectief, bron 29 veel, met uitzicht op een landschap. (2) In bron 28 kloppen de verhoudingen niet (Maria is veel groter dan de andere personen), in die van bron 29 wel. (3) In bron 28 zijn de personen veel levensechter dan in bron 29.
- De verschillen passen bij het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance, waarin de mens meer centraal stond. Kunstenaars probeerden de werkelijkheid realistischer weer te geven, met minder symboliek en meer menselijke emoties.
- Beide gaan over Madonna (Maria) met kind (Jezus) omringd door engelen.
- Bron 30 laat zien dat in de renaissance vooral schilderijen werden gemaakt met een godsdienstig karakter, net als in de middeleeuwen.

11

Bijvoorbeeld:

- De klassieke vormtaal van de Grieks-Romeinse cultuur: bron 31 gaat over de opvattingen van Vitruvius.
- De hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke oudheid: beide bronnen gaan over de manier waarop Leonardo de ideeën van de Romein Vitruvius volgde.

12

Bijvoorbeeld:

- In de Bataafse Opstand kwamen een volk in Nederland in verzet tegen de overheersing door de Romeinen. Dit was een mooi voorbeeld voor de Nederlandse Opstand tegen de Spaanse overheersing.
- Deze samenzwering is vergelijkbaar met de Unie van Utrecht, het militair en politiek bondgenootschap uit 1579.

13

Bijvoorbeeld:

- In de middeleeuwen was er weinig belangstelling voor het klassieke erfgoed. Dat blijkt uit bron 35 waarin de monnik uit de 12 eeuw stelde dat klassieke opvattingen niet pasten bij de kerkelijke leer. En uit bron 36 over de slordige manier waarop in een klooster in de 15e eeuw een Romeins boek werd bewaard.
- Een verklaring is de opkomst van het christendom in het Romeinse rijk, wat blijkt uit bron 34 waarin een kerkelijk leider in de 3e eeuw zijn afkeer van 'heidense boeken' uitspreekt.

14

Bijvoorbeeld:

- samenleving van jager-verzamelaars
- Het Europees perspectief blijkt bijvoorbeeld uit 'zij werken niet' en 'er is hier geen koe'.